

Коновальчук В.І.
Філософські засади освітнього простору

Коновальчук Валентина Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, м. Черкаси, Україна

Анотація. Стаття присвячена науково – теоретичному аналізу проблеми філософських засад освітнього простору, сприятливого для повноцінного розвитку особистості. Розглядається сутність категорії "освітній простір", аналізуються визначальні параметри: фрактальність, деміургічність, рефлексивність, довірчий характер, які є основою розкриття та розвитку самобутнього творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: освітній простір, розвиток, фрактальність, рефлексивність, деміургічність, довіра.

Вступ. Семантичний зріз сучасного стану національної системи освіти України свідчить про численні суперечності, обумовлені, зокрема і впливом процесів, які розгортаються у світі і зумовлені еволюційним переходом світового співтовариства на новий щабель свого розвитку. Осмислення причин кризи, яка торкнулося без винятку всіх аспектів людської життєдіяльності, зумовлює необхідність усвідомлення того, що технократична модель розвитку, яка склалася у ХХ столітті, не просто не відповідає потребам окремо взятої особистості в її духовному розвитку та вдосконаленні, а, найчастіше, унеможливує їх; технократично орієнтована освіта не лише зводить особистість до статусу функціонера, але і детермінує загрозу майбутньому всього людства, звільняючи суб'єкта від моральної відповідальності за наслідки "виробничого функціонування". Необхідність антропоцентричної переорієнтації актуалізує низку проблем освітнього характеру, пов'язаних із пошуком шляхів "пробудження" духовного потенціалу особистості, його розкриття та оптимального використання в загальнолюдських інтересах.

Інтенсивне теоретичне осмислення шляхів розвитку освіти в галузі педагогіки і психології "зсередини" призводить до необхідності узгодити ці пошуки з соціально-філософськими та культурологічними установками щодо освіти як ресурсотворчого суспільно-державного та особистісного феномену. При такій постановці проблеми змінюється філософський підхід до освіти як тотального цілого. Від абстрактно-гносеологічного чи навіть абстрактно-соціологічного рівня він наближається до з'ясування особливостей реального функціонування і відтворення цілісного процесу освіти. Стає зрозумілим, що сучасна освіта особистості має бути не простим накопиченням у її соціокультурному просторі цінностей, ідей, вироблених суспільством, а розвитком семантичного простору особистості на основі інтеграції її творчого потенціалу і актуального соціального простору.

Необхідність нової парадигми філософії пізнання виникає як об'єктивна необхідність для розвитку цивілізованого світу. Передумови її появи виявляються через розрив між двома формами розумного буття суспільства: думки і справи, теорії і практики, а стрімкий розвиток техногенності спричиняє глухий кут енергетичної та екологічної криз в сучасному світі. Вихід із такого стану можливий у двох генеральних напрямках: один ґрунтується на непохитній вірі у вічну консервативність зовнішніх умов проживання, і тоді правомірні міркування про перебудову внутрішніх відносин у суспільстві (соціальна парадигма). Інший –

передбачає відмову від колишніх меж пізнаного світу і перехід на нові концепції в масштабі космічних явищ (парадигма пізнання).

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблеми сутності особистості та її освіти у контексті соціальної парадигми, багато антропологічних питань виявилися нез'ясованими, сучасна наука і педагогічна практика, нерідко замикаються в рамках освітніх установ, недооцінюючи вплив інших факторів відкритого соціуму, ігноруючи тим самим цілісний характер освіти як соціального явища. Саме тому філософія освіти в сучасних умовах знаходиться в стані становлення на основі парадигми пізнання.

Короткий огляд публікацій за темою. У сучасному освітньому процесі простежується відхід від розуміння сутності освітніх процесів як траєкторії руху, чи лінійно визначеного шляху, по якому має рухатися особистість у відповідності із нормативами та регламентами з метою набуття знань. Саме тому за останні роки у науковій літературі набуто представлення і досить широкого використання поняття "освітній простір". Особливо актуальним поняття освітнього простору виявляється у педагогічній галузі з середини 50-х років минулого століття, де розглядається як педагогічна реальність, зокрема, місце, де суб'єктивно закладаються численні відношення і зв'язки, здійснюються найрізноманітніші спеціальні види діяльності різних систем, які впливають на розвиток індивіда і процес його соціалізації. Представляючи означений підхід О. Леонова [7], визнає, що поняття освітній простір багатозначне. Аналіз найбільш вживаних тлумачень свідчить з одного боку про семантичну місткість поняття, його багатогранність і у зв'язку з цим багатозначність і фрагментарність тлумачень різними авторами. Досить узагальненим є виділення таких суттєвих, на наш погляд, характеристик: цілісність та інтегративність із соціумом та світовим освітнім простором; нормативну чи стихійну структурованість зі своєю системою координат, які визначають можливості для саморозвитку та самозміни особистості на різних етапах її становлення. Доцільно акцентувати основну функцію освітнього простору – сприяння розкриттю та розвитку самобутнього творчого потенціалу особистості.

Проблема освітнього простору є предметом міждисциплінарних досліджень, що виходять за межі загальної теорії освіти, хоча і є її правонаступником. Фундаментальною підставою для нашого дослідження стали праці класиків філософії. У Західній Європі розробка філософсько-педагогічних концепцій пов'язана з діяльністю Платона, Арістотеля, А.Августина,

Ф.Аквінського, М.Монтеня, Ф.Рабле, Дж. Локка. В якості історико-філософської традиції дослідження досліджуваного феномена освіти були взяті основні положення Гегеля, Х.Гадамера, М.Хайдеггера, М.Шелера, М.Фуко, Дж.Дьюї, М.Бубера. Філософське осмислення освітнього простору в російській філософії відображено в роботах М.Бердяєва, В.Розанова, І.Львіна, В.Зеньковського, М.Лоського [9,10]. Їх праці визначили розвиток філософії освіти на сучасному етапі як інституціалізованої науки, що має методологічний і світоглядний статус. Дослідження проблем освіти, що містять філософську проблематику, представляють праці радянських дослідників П.Блонського, Л.Виготського, А.Пінкевич та інших. Серед робіт, присвячених аналізу освіти в контексті осмислення кризи освіти, слід відзначити роботи Б.Гершунського, В.Давидова, В.Дмитрієнко, О.Долженко, Г.Зборовського, Є.Ільєнкова, Е.Клементьєва, М.Льорья, В.Міронова, Н.Пахомова, В.Розіна, Н.Розова, Ф.Філіппова, В.Шадрікова, М.Штомпеля, П.Щедровицького, та інших [4,5].

В останні роки у вітчизняних культурологічних та філософських дослідженнях освіта розглядається як система, спрямована на формування творчої та самозмінної особистості, що живе в швидкоплинному світі (І.Болотін, В.Давидовіч, Ю.Жданов, А.Субетто, О.Козлова). Цей підхід отримав розробку і на рівні педагогічних досліджень, які спрямовані на виявлення оптимальної моделі організації освіти з точки зору ефективності педагогічної діяльності, у тому числі і в особистісно-орієнтованому аспекті.

Метою статті є науково-теоретичне дослідження сутності освітнього простору на основі практичної значущості його характеристик, оскільки освітній простір, об'єктивно виступаючи сферою реалізації провідної діяльності як школярів, вчителів, батьків та інших суб'єктів соціуму, належно не осмислений поки в своїх креативно-розвивальних можливостях.

Аналіз основних положень. Освітній простір доцільно вважати фракталом соціального простору, де взаємодіють різні об'єкти, що впливають на освіту і визначають її характер. Освітній простір є сукупністю інститутів і організацій, що безпосередньо або опосередковано детермінують освіту як процес формування історично адекватного суб'єкта і як сукупність специфічно освітніх інститутів і рівнів. Фрактальності властива самоподібність: як би не ділили фрактал, в результаті всіх поділів отримується та ж сама вихідна форма, тільки у зменшеній подібності. Фрактал – це динаміка самоподібності, яка відтворюється на різних рівнях його поділу або множення. Повторюючись в кожній своїй частині і в частинах цих частин, міняючись в масштабах, фрактал зберігає свою структуру. І це не математична фантазія, це єдино достовірний спосіб описати складні явища нашого світу. Гуманітарне і філософське мислення теж починає поступово освоювати принципи фрактальності. За властивістю самоподібності світ ділиться на зменшені подоби себе, простори та підпростори. Піраміда життя складається з пірамідок меншого розміру, які самі складаються з ще менших пірамідок. В принципі, і кожне понятійне ціле складається з безлічі своїх зменшених подібностей. Освітній простір має складатися із елементів

самоподібних індивідуальних творчо-розвивальних просторів його учасників і бути фракталом соціального простору – тоді знімається регламент умовної детермінації і реалістичнішим стає необмежений творчий розвиток особистості.

Природно, що серед визначальних характеристик освітнього простору слід назвати деміургічність. Цією характеристикою передбачається природна і гармонійна творчо-розвивальна динаміка освітнього простору. Розвиток нерозривно пов'язаний творчістю особистості: розвивається лише той, хто творить нове, хто, спроможний вийти за рамки існуючих нормативів і реалізувати потенційні можливості свого внутрішнього світу у зовнішньому просторі.

Розвиток є процесом незворотної, спрямованої, закономірної зміни матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін: зворотність змін характеризує процеси функціонування; відсутність закономірності характерне для випадкових процесів, при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися і, тому, процес вважається характерним для розвитку єдиної внутрішньої взаємозалежної, лінії.

У філософському аспекті розвиток розуміється як саморух явища, яке визначається внутрішніми суперечностями і зовнішніми факторами. Даний процес характеризується як зміна, творення, поява, вдосконалення, інтеграція.

Розвиток включає певну свідому діяльність суб'єкта з розкриття своєї "самості", припускає пізнавальний пошук особистістю ідеалу, еталону в соціумі, в культурі, в космосі, включає її емоційно-вольову напруженість із створення себе, свого "я". Процеси "самості", вибудовування власної концепції спочатку не до кінця усвідомлюваною, а з часом стають більш ясними і виразними, коли учень стає і філософом, і педагогом для самого себе. У традиційній вітчизняній педагогіці і психології [1] процеси тлумачилися як "вдосконалення в собі суспільно значущих рис і якостей, подолання недоліків у свідомості і поведінці". На нинішньому етапі вживають більш широке поняття – "саморозвиток". Під саморозвитком можна розуміти і соціокультурний процес свідомого, раціонального самоосвіти (самонавчання, самоосвіти, самовиховання, самовизначення), і спонтанний природний процес різнобічної самореалізації індивіда. За І.Кантом – це "культування власних сил"[6].

Діалектичний характер розвитку знаходить своє вираження в становленні, як окремих властивостей особистості, так і структури її психічного життя в цілому. Розбіжності, які виникають, спонукають особистість до активності, спрямованої на засвоєння нових форм поведінки, оволодіння новими способами. Основою даного процесу виступає діалектична єдність можливого і дійсного, потенційного і актуального. Розвиток особистості – це результат постійної її реорганізації для успішної реалізації завдань майбутнього[8].

Для нашого дослідження важливим є розгляд рефлексивного характеру освітнього простору. Поняття рефлексії виникло у філософії і означало процес роздумів індивіда про те, що відбувається в його власній

свідомості. У філософських трактуваннях рефлексії можна виділити наступне: здатність розуму звертати свій "погляд" на себе; мислення про мислення; аналіз знання з метою отримання нового знання або перетворення знання неявного в явне; самоспостереження за станом розуму або душі; вихід з поглинутості у життєдіяльність; дослідний акт, що направляється людиною на себе та інших.

У освітньому просторі рефлексія виступає як смисловий центр його існування, є необхідним елементом розвитку, оскільки забезпечує розширення свідомості і самосвідомості людини, у результаті їх трансформації. У цьому виявляється творчо-розвивальний рух становлення особистості. Рефлексія – це процес цілісного відображення як у межах життєдіяльності, так і конкретної діяльності, зокрема, освіти. Окрім цього, рефлексія є тим психологічним механізмом, з виникненням якого пов'язують розкриття внутрішнього світу людини. Рефлексія є функціональним органом суб'єктивності людини, за допомогою якої відбувається зміна внутрішнього світу і самої людини. В цьому випадку рефлексія – це спрямованість на саму людину як основну цінність освітнього простору. Таким чином, рефлексія у освітньому просторі є свідомим розумовим процесом, спрямованим кожним учасником на самого себе, як предмет і об'єкт цілісного пізнання, розвитку і освітньої діяльності. Процес рефлексії необхідний для особистісного зростання, вдосконалення, прояву креативності.

На особливому місці в сучасних дослідженнях філософії освіти виявилася тема довіри. У суспільстві де постійно зростає невизначеність ця тема стає винятково актуальною. Впродовж другої половини ХХ ст. змінилася позиція, згідно з якою по мірі руху від "модерну" до "постмодерну" зростає дисбаланс у функціонуванні соціальних структур, збільшується невизначеність в значущих суспільних процесах. Британський соціолог З.Бауман використовує для визначення дисбалансу і невизначеності німецький термін *Unsicherheit*, розуміючи під ним і комплексний дискомфорт, що включає в себе, крім відчуття небезпеки, невпевненість і незахищеність. Така констатація заперечує динамізм епохи модерну; навпаки, модерн, за З.Бауманом, насамперед період, коли панують подвійні стандарти, свобода і скепсис, а сама ця епоха "була ерою творчого руйнування, безперервного демонтажу та знищення"[2]. Для модерну характерний культ науки, "обнаування" знання і практики, віра в науково-технічний і соціальний прогрес (ця віра в цілому збереглася, незважаючи на те, що поряд з прогресом у Новий час існував і антипрогрес, історичний песимізм). Рациональність, звернена в бік природного світу, розумілася як панування і контроль людини і людства над природою. Подібним чином у соціальній сфері мова могла йти про рациональність, швидше спрямовану на панування, нав'язування, застосування влади, контроль над суспільством і індивідуумами, ніж на їх творчу самостійність. Тому, як вважають критики модерну, його рациональність можна назвати панівною та контролюючою рациональністю, яка найчастіше не має нічого спільного з рациональністю розуміння і взаєморозуміння людей, дбайливого ставлення до природи і людини. Вважається, що в епоху

модерну на чільне місце було поставлено тотальний міф прогресу, а похідними від нього стали численні соціальні міфи та утопії. Модерн, стверджують деякі автори, розглядав себе як "кінцеву станцію історії". Звідси засилля в епоху модерну утопічних проєктів, масова віра в обіцянки та ілюзії. Розплатою за тотальні ілюзії виявляється небачений ризик – загроза саме тотального знищення людства. Характерна в цьому відношенні книга У. Бека "Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну" [3]. Ми живемо, стверджує У. Бек, у породженому епохою модерну суспільстві підвищеного, історично безпрецедентного ризику. За останні десятиліття "ненадійність – нестабільність, вразливість – стали широко поширеними (і найбільш болісно відчутними) рисами сучасного життя. Такий стан речей виникає в умовах відсутності чітко визначених ідеалів та цілей, він складається через страх, що викликається невизначеністю, яка зростає і неможливістю подолати її за допомогою відомих методів і прийомів. Саме криза рациональної свідомості епохи постмодерну і робить проблему довіри, проблему надійних підстав людського буття актуальною серед різних проблем сучасного філософського знання. Багато сучасних філософів і соціологів вважають, що причиною більшості проблем сучасного суспільства стає його безпрецедентна фрагментаризація, обумовлена прискореним темпом технологічних, господарських та культурних змін. У зв'язку з цим стає актуальною проблема подолання цього "відчуття небезпеки" та відновлення надійних цінностей, яким люди могли б довіряти. Категорія "довіра" не була присутня експліцитно в системі досліджень філософії освіти попередньої епохи. Донедавна категорія "довіра" була вкорінена в повсякденному просторі здорового глузду. На сьогодні категорія "довіра" з елемента повсякденності стає частиною сфери філософського пізнання. Цілісність та необмеженість розгортання освітнього простору та розвиток у ньому творчої особистості ґрунтується на довірі.

Висновки. Таким чином, об'єктивна ситуація сьогодення вимагає широкого розуміння процесу становлення творчої особистості, розгляд його як вирішального чинника в випереджувачому розвитку покоління, покликаною жити і активно діяти в нових соціокультурних умовах. Це означає, що об'єктом науково-філософського дослідження має стати не лише процес становлення творчої особистості, але перш за все динаміка її цілісної життєтворчості. Обґрунтування процесу становлення творчої особистості з необхідністю вимагає виявлення умов, за яких здійснюється цей процес. Реальністю, зокрема, місцем, де суб'єктивно закладаються численні відношення і зв'язки, здійснюються найрізноманітніші спеціальні види діяльності різних систем, які впливають на розвиток індивіда і процес його соціалізації є освітній простір. Суттєвими його характеристиками визнаються: цілісність та інтегративність із соціумом та світовим освітнім простором; нормативну чи стихійну структурованість зі своєю системою координат, які визначають можливості для саморозвитку та самозмін особистості на різних етапах її становлення. Доцільно акцентувати основну функцію освітнього простору – сприяння розкриттю та розвитку самобутнього твор-

чого потенціалу особистості. Тому освітній простір передбачає особливим чином організоване соціокультурне середовище, яке спроможне активізувати різнобічний особистісний і творчий розвиток всіх суб'єктів

освітнього процесу з урахуванням їх індивідуальних здібностей, мотивації, інтересів, ціннісних орієнтації, а також вимог мінливого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Анциферова Л.И. Психология формирования и развития личности. - М.: Педагогика, 1981.-318с.
Antsyferova L.Y. Psikhologiya formirovaniya y razvitiya lichnosti.[The formation and development psychology of the personality.] - M.: Pedagogika, 1981.-318s.
2. Бауман З. Текучая современность — Санкт-Петербург: Питер, 2008. — 240 с.
Bauman Z. Tekuchaya sovremennost'[The current contemporary.] — Sankt-Peterburh: Pyter, 2008. — 240 s.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельник;! и Н.Федоровой. - М., 2000. - С. 13-15.
Bek U. Obshestvo ryska. Na puty k drugomu modernu[The society of risk. On the way to a different modern.] / Per. s nem. V. Sedel'nyk;! y N. Fedorovoy. - M., 2000. - S. 13-15.
4. Борисова Т.Ф. Образовательное пространство как фактор социального воспитания школьников. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - М., 1999. - С. 19.
Borysova T.F. Obrazovatel'noe prostranstvo kak faktor sotsyal'noho vospytaniya shkol'nykov.[The educational environment as a factor of social upbringing of schoolchildren] Dyssertatsiya na soyskanie uchenoj stepeny kandydata pedahohycheskykh nauk. - M., 1999. - S.19.
5. Виленский М.Я., Мещерякова Е.В. Образовательное пространство как педагогическая категория. //Педагогическое образование и наука (Научно-методический журнал). - 2002. - №2.- С.9.
Vylenskiy M.Ya., Meshcheryakova E.V. Obrazovatel'noe prostranstvo kak pedahohycheskaya katehoryya.[Educational environment as the pedagogical category.] //Pedahohycheskoe obrazovaniye y nauka (Nauchno-metodycheskiy zhurnal). - 2002. - #2.- S.9.
6. Кант И. Сочинения в 6-ти томах /Под ред. В.Ф.Асмуса.— М.: Мысль, 1984.
Kant Y. Sochyneniya v 6-ty tomakh[Works] /Pod red. V.F.Asmusa.— M.: Mysl', 1984.
7. Леонова О.В. Образовательное пространство как педагогическая реальность // Alma Mater. - 2006. - № 1, с. 36-40.
Leonova O.V. Obrazovatel'noe prostranstvo kak pedahohycheskaya real'nost'[Educational environment as pedagogical reality] // Alma Mater. - 2006. - # 1, s. 36-40.
8. Психология развития: учебник для вузов /Т.М. Марютина, Т.Г. Стефаненко, К.Н. Полеванова и др.; под ред. Т.Д. Марцинковской. - М.: Академия, 2001. - 352с.
Psikhologiya razvitiya: uchebnyk dlya vuzov [The psychology of development: university book]/T.M. Maryutyna, T.H. Stefanenko, K.N. Polevanova y dr.; pod red. T.D. Martynkovskoy. - M.: Akademya, 2001. - 352s.
9. Розин В. М. Образование в конце XX века, 1992. - С. 11.
Rozyn V. M. Obrazovaniye v kontse XX veka[Education in the context of XX century], 1992. - S. 11.
10. Философия образования для XX века: Сб. статей. - М., 1992. - С. 206.
Fylosofiya obrazovaniya dlya XX veka: Sb. Statey[The philosophy of education for the XX century]. - M., 1992. - S. 206.

Konovalchuk V.I. Philosophical foundations of educational environment

Abstract. The article is devoted to the scientific-theoretical analysis of the problems of philosophical foundations of educational environment, which is encouraging for the valuable development of the personality. The essence of the category educational environment is investigated, the determinant parameters: fractality, demiurgivity, reflexivity, trustful character which are the basis of the opening and development of the authentic creative potential of the personality.

Keywords: educational environment, development, fractality, demiurgivity, reflexivity, trust.

Коновальчук В.И. Философские основания образовательного пространства

Аннотация. Статья посвящена научно - теоретическому анализу проблемы философских оснований образовательного пространства, благоприятного для полноценного развития личности. Рассматривается сущность категории "образовательное пространство", анализируются определяющие параметры: фрактальность, demiургичность, рефлексивность, доверительный характер, которые являются основой раскрытия и развития самобытного творческого потенциала личности.

Ключевые слова: образовательное пространство, развитие, фрактальность, рефлексивность, demiургичность, доверие.